

Történelemtanítás az önálló ismeretszerzésre nevelés szolgálatában

Talán egyik tantárgy – a magyar nyelv és irodalmat kivéve – sincs annyira szoros kapcsolatban a könyvekkel, a könyvtárral az általános iskolában, mint a történelem tanítása. Ez a tantárgy jellegéből következik.

A múlt eseményeinek szemléltetésére egyre nagyobb számú, vonzó képi-hangi anyag áll rendelkezésünkre, de a belső szemléltetés, a személyiség érzésvilágát gazdagító, a gondolkodási képesség fejlesztésének hathatós eszköze mégis csak a nyomtatott információhordozók: a könyvek, a folyóiratok.

A „történelem és állampolgári ismeretek” új tanterve is nagy fontossággal beszél az önálló ismeretszerzésre nevelésről. Követelményrendszerébe szorosan beépíti évfolyamonként az ismeretszerzési képességek fejlesztésére vonatkozó elvárásokat.

Sokrétű feladat megoldása áll a történelemtanár előtt: a reprodukálástól kezdve az önálló tanulói tevékenységek számtalan variációján (címadás, ábrák elemzése, kérdések fogalmazása, vázlatírás, jegyzetelés, beszámolás, grafikonok, statisztikák értelmezése stb.) keresztül alakítja ki a tanulóknál az önálló ismeretszerzési képességet, fokozza bennük a többet tudás iránti vágyat, s ezzel párhuzamosan fejleszti a könyv- és könyvtárhasználati kultúrájukat.

A tanulói tevékenységek alapvető eszköze a munkatankönyv és a Képes történelmi atlasz, de mihamarabb tágítani kell eszköztárunkat más nyomtatott dokumentumokkal, elsősorban könyvekkel.

A történelemtanár számára új feladatot jelent a tanterv önálló ismeretszerzési képességfejlesztő koncepciója annak ellenére, hogy előzményei nyomon kísérhetők a régebbi előírásokban. A mostani tanterv azonban hangsúlyeltolódást is jelent a tanulók tevékenykedtetése területén.

Az elmúlt néhány év – a történelem és állampolgári ismeretek c. tantárgy bevezetése óta eltelt idő – elegendő volt a tananyag átrendezésével, bővítésével, valamint a tanterv tankönyvi adaptációjával való ismerkedéshez, de már módunk volt arra is, hogy az addigi tanítási módszerünket megreformáljuk: a tanítási órákat egyre inkább a tanulók önálló ismeretszerzési fórumaivá változtassuk. Ennek mértéke, gyakorisága változó. Sok tényező befolyásolja. A legfontosabb

a) a nevelő megújulási képességének foka, az újra való fogékonysága,

b) a történelemtanítás könyves háttére.

a) A történelemtanítással kapcsolatos tantervi elvárások – melyek egyúttal társadalmi elvárások is – megvalósítása nagyrészt a történelemtanár személyiségén múlik.

Az önálló ismeretszerzésre nevelést magas fokon az a történelemtanár művelheti, aki

– tud szakítani a hagyományos ismeretátadási móddal. Tehát képes arra, hogy a tanulókat önálló munka alapján juttassa el az ismeretekig. Pontosabban: a tankönyv munkaeszközként való használatán túl beépít egyéb nyomtatott ismerethordozót a tanulási folyamatba,

– ismeri teljes mélységben a tanterv ismeretszerzési képességekre vonatkozó követelményeit,

– ismeri a különböző történelmi korokkal foglalkozó ismeretközlő- és a jelentősebb szépirodalmi alkotásokat, de legalább a tankönyvben felsorolt ajánlott irodalmat,

- birtokában van a könyv- és könyvtárhasználati ismereteknek legalább általános iskolai szinten. (Két segédletből pótolható a főiskolai képzés hiánya: Arató-Ballér-Csulák-Nagyszentpéteri-Szepesi: Könyv és könyvtár az általános iskolában. Bp., Tankönyvkiadó, 1980.; Ballér-Győri-Mészöly-Rács: Iskolai könyvtárak: Segédkönyv könyvtáros tanárok számára. Bp., Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1984.)

- szoros kapcsolatot alakított ki az iskolai könyvtárossal, s ezáltal befolyásolja a szerzeményezést,

- akinek önművelődési igénye és gyakorlata van.

b) A tantervi célkitűzések elérését, ill. annak mértékét nagyban befolyásolja az adott iskolában lévő könyvtári helyzet.

„A tankönyvekben leírt ismeretanyag az alap. De csak az alap. Erre építve kell megtanítanunk a tanulókat az önálló ismeretszerzésre; megismertetni velük az ismeretek forrásait - mindenekelőtt a könyveket, folyóiratokat -, felkutatásuk és használatuk módját, s gyűjtőhelyüket is: a könyvtárat. Ezért a könyvtár az iskolában a szellemi munka eszköztára.

Az alapvető munkaeszköznek minden mesterség végzéséhez kéznél kell lennie. Érvényes ez a szellemi munka eszközeire is. Tehát azoknak az ismerethordozóknak a beszerzését, tárolását, használhatóvá tételét, amelyek a tanulás munkaeszközei, az iskolán belül kell biztosítani. Ezért nem lehet korszerűen tanítani olyan iskolában, ahol nincs könyvtár. Ha az igazgató és a nevelőtestület szemlélete megfelelő, ha az iskolában felismerték a könyv pedagógiai értékét, akkor valóban az iskolai munka tengelyébe kerül a könyvtár.” (Arató-Ballér-Csulák-Nagyszentpéteri-Szepesi: Könyv és könyvtár az általános iskolában. Bp., Tankönyvkiadó, 1980., 37-38. p.)

Ettől az ideális képtől még nagyon sok iskola távol van. Ennek okai nagyon szerteágazóak, feltárásuk most nem feladatomban.

Mit tehet a történelemtanár? Figyelje a történelemhez kapcsolódó könyvek megjelenését - könyvkiadásunk nagyon gazdag e téren -, s azokat, melyeket történelemórán munkaeszközként tud használni, a könyvtárossal szereztesse be.

A történelmi olvasókönyveken, a Képes történelem sorozat darabjain kívül igen használhatónak mutatkozik az 1983-ban megindult Évezredek hétköznapi c. sorozat eddig megjelent két kötete is. A bőséges kínálatból szinte nehéz választani, nehéz mértékartónak lenni.

A tanulók önálló ismeretszerzési képességének kialakításában a történelemtanár nem áll egyedül. Segítőtársa a tantestület: elsősorban a magyartanár, aki megtanítja a könyv- és könyvtárhasználati ismeretek adott évfolyamra szabott anyagát; a többi tantárgy oktatói, akik ezeket az ismereteket gyakoroltatás által mélyítik; és az iskola könyvtárosa. Az iskolán kívüli tevékenységek hálózatát is beszövi/beszöheti a könyv- és a könyvtár használatása. Egyértelmű, hogy *csapatmunka* a tanulók művelődési igényének alakítása és ehhez szükséges ismeretek, módszerek elsajátíttatása. A történelemtanár ennek az együttesnek tagja.

Eredményes munkavégzéséhez szükséges feltételek közül csak néhányat emelek ki:

A) Tudnia kell a történelemtanárnak, hogy az adott tanulócsoporthoz a könyv- és könyvtárhasználat milyen fokán áll. Szükséges-e megmondania az információszerzés forrását, vagy elegendő a kutatási téma megjelölése? Egy könyvből vagy több könyvből dolgozzanak a tanulók? Olyan kérdést fogalmazzon meg, amelyre röviden, vagy olyan kérdést tegyen fel, amire hosszasan lehet válaszolni? - A felmerült kérdésekre a történelemtanár csak a magyartanító nevelőtől várhat kielégítő választ.

B) Nagyon fontos, hogy a történelemtanár tudja, mely könyvek kapcsolhatók egy-egy tanítási egységhez forrásmunkaként. Ismerje ezek tartalmát, amely meghatározza a munkáltatás formáját (egyéni, csoport-, osztálymunka). Csak ennek birtokában képes

helyesen befolyásolni az iskolai könyvtáros szerzeményező munkáját. A történelemtanítás könyves háttérének megteremtése minden iskolában létszükséglet.

Hazánk felszabadulásának 40. évfordulója megint ráirányította figyelmünket a helytörténeti munkák beszerzésére, ill. azok tanórai beépítésére. A tanulók szűkebb pátriájának megismerését a tanterv is erősen szorgalmazza, többek között az órakeret biztosításával is. Ez nem lehet mindig helytörténeti kirándulás, a délelőtti egy történelemórán nem is oldható meg. De a helytörténeti kiadványok egyes részeinek feldolgozása kiválóan alkalmas arra, hogy az adott település múltjának egy-egy időszakával, kiemelkedő személyiségeinek életével megismerkedjenek a tanulók.

C) A történelemtanítás eme területén is – mint minden nevelői-oktatói tevékenységnél – érvényesülnie kell a tudatosság elvének. Ahogy a tanterv írja: „Tudatosan formálni kell a különböző forrásokból származó információk megszerzésének, feldolgozásának és alkalmazásának jártasságait, készségeit és képességeit, valamint az önálló ismeretszerzés igényét.” (Tanterv, 514. p). A tudatosság magában foglalja a tervezés szükségességét, ezáltal kizárjuk a most még gyakori esetlegességet, a spontaneitást. Vagyis: előre el kell gondolnunk, mely tanulói tevékenységek alkalmazásával érhetjük el az ismeretszerzési képességekre vonatkozó tantervi követelményeket.

A tervezés viszont felvet az A–B) ponton kívül még néhány gondolatot: a mikor? – mit? – hogyan? kérdését.

Mikor használjunk, használtassunk könyvet? Csak akkor,

– ha a könyvekben (Magyar értelmező kéziszótár, Új magyar lexikon stb.) lévő információval az ismeretlen fogalmakat jobban megértik,

– ha a történelmi tény, esemény megvilágításához, összefüggések megláttatásához nagyobb kaput nyit, mint a tankönyv. Álljon itt egy példa! A forgalomban lévő 7. osztályos történelemkönyv édeskeveset mond Petőfi követjelöléséről: „Petőfi azonban ellenfelei mesterkedései következtében nem került a megválasztottak sorába.” (71. old.) A tanulóknak felmerül: Hogyan lehet az, hogy az 1848-as forradalom vezérégyénisége nem került be az első népképviselői országgyűlésbe? A választ megadhatja egy kiselőadásra felkészült kislány elbeszélése. Forrásmunka Hunyadi József: A viharadár c. könyvének (Bp., Kossuth, 1972.) 164–173. oldala. A szépirodalmi műből vett részlet szenvedélyes interpretálása fokozza a történelemóra érzelmi töltését.

A tanulók befogadóképességéhez, gondolkodási szintjéhez igazodunk. Ha a képi gondolkodás fokán állnak, akkor jobbára a külső szemléltetés eszközeivel (kép, rajz, dia, transzparens) élünk. Öncélúan – csakhogy a tankönyv mellett más könyv is legyen – ne használjunk könyveket! A formális tevékenységek rombolnak.

Mit adjunk a tanuló kezébe, mely könyveket kezeljünk információforrásként? Erre röviden válaszolhatunk: a tanuló értelmi szintjéhez igazodó, valós ismereteket nyújtó, érthető stílusban megfogalmazott könyveket. Mindhárom követelménynek megfelelően az ismeretterjesztő irodalomba tartozó művek.

Gondunk van viszont a különböző kézikönyvek – elsősorban a lexikonok – forgatásával, mert a szócikkek a tanulók számára még ismeretlen fogalmakat is tartalmaznak. Mérlegel a tanár. Mi a célra vezetőbb: a könyvhasználat vagy a tanári magyarázat? A könyvhasználatot azonban nem lehet – szabad – mindig kihagyni. Az alábbi gyakorlatot lehet bevezetni:

– a tanuló az általa felfogott ismeretről adjon számot,

– az ismeretlen fogalmak értelmét megnézi másik kézikönyvben.

Fontos, hogy a két megoldás közül a nevelő kiválassza a helyeset. A tanári döntést a szócikk minősége és a tanuló ismeretszintje befolyásolja. Elvárás, hogy a tanulóknak apránként meg kell ismerniük a felnőtteknek készült lexikonokat is.

Könyvhasználatunk ne legyen egyoldalú! Az ismeretterjesztő művek mellett építsünk a szépirodalmi alkotások szívet megmozgató hatására is.

A *hogyan?*-ra a válasz kulcsfontosságú.

A történelemtanárok is most keresik a könyvhasználat új útjait. Régi könyvhasználati forma az ajánlás, a szemléltetés és a kiselőadás. Ezekkel a módszerekkel ma is élünk, s elterjedtebb, mint valaha is volt. De az új tanterv ennél többet követel tőlünk: munkaeszközzé téteti a könyvet s feladattá az olvasást. Ezek szerint a tanítási-tanulási folyamatban a tanulói tevékenységnek kell dominálnia. Olyan feladatot is kapnak a tanulók, melynek megoldásához a tankönyvet vagy egyéb irodalmi alkotást használnak forrásul.

A tanulók foglalkoztatása több szempontból is csoportosítható. (Lásd: Szebenyi Péter: Történelemtanításunk a korszerűsítés útján. Bp., Tankönyvkiadó, 1978.)

A *könyvhasználaton alapuló tanulói tevékenységek* egyféle felosztását részletezem az alábbiakban.

Szervezeti keret szerint lehet:

1. egész osztályt egyidőben foglalkoztató tevékenység,

2. egyéni munkára serkentő feladatok.

Az egész osztályt egyidőben foglalkoztató tevékenységeknek két módja van:

a) *csoportmunka*

változatai:

- azonos témájú csoportmunka (a forrás más-más könyv),

- párhuzamos csoportmunka (2-3 csoport kap azonos feladatot),

- differenciált csoportmunka (minden csoport más feladatot kap).

Az egyik példa 5. osztályos, könyvtárban tartott történelemóra.

A tanítási óra anyaga „Az ókori görögök” c. témakör bevezetése. A feldolgozáshoz szükséges a könyvtári környezet, mert könyvtári tájékozódásunk fejlesztése, valamint az alsó tagozatban megismert könyvhasználati fogalmak mélyítése, ill. bővítése a célom. A témakörhöz kapcsolódó könyvek az ajánlás szintjén vannak jelen a tanítási órán, de a módszer tartalma is bővült, hisz a tanulók a könyvből merített ismereteik alapján javasolják társaiknak a művek elolvasását.

A tanulók csoportokat alkotva ülnek, s mivel iskolai könyvtárunkban a témához nyolcféle könyv található, ezért nyolc csoportban dolgoztak. Minden csoportnál van egy Magyar értelmező kéziszótár (a továbbiakban: MÉKsz) és egy Idegen szavak és kifejezések szótára (a továbbiakban: Id. sz.). Az ókori Görögország c. falitérképet is az osztály elé raktuk.

Az óra első részében irányított beszélgetés során néhány fogalom: egyetemes történelem (MÉKsz), világtörténelem (MÉKsz), ókori történelem (MÉKsz), Hellasz (Id. sz.), Akropolisz (Id. sz.), fellegrvár (MÉKsz), Parthenon (Id. sz.), Athéne (Id. sz.) tisztázására került sor a zárójelben feltüntetett kézikönyvekből. A csoportokban mindig másik tanuló kereste meg a címszó jelentését.

A továbbiakban a tanulókkal közösen arra kerestük a választ, hogy milyen jellegű forrásmunkákkal egészíthetjük ki a tankönyvi tananyagot. A könyvek csoportosítását elevenítettük fel, s a témához kapcsolódó művek feltételezett lelőhelyét megindokolták. Vázlattal is illusztrálom az elmondottakat:

a könyvek

ismeretközlő irodalom

931 ókori történelem

700 építészet

398 folklór

szépirodalom

H (Hegedűs)

P (Pataki)

Sz (Szabó)

Közben sor került a szakjелеk, Cutter-számok ismétlésére. A polcokról összegyűjtött könyveket a csoportok megkapták. (A témakörhöz kapcsolódó könyvek gyűjtése katalógusból is történhet. Gyakorlati akadálya, hogy sok iskolai könyvtár gyűjteménye még nem feltárt, vagyis nincs katalógus.)

Az óra következő mozzanatában a csoportok felkészültek a náluk lévő könyv ajánlására. A feladat elvégzéséhez meg kellett ismerkedniük a művel, vagyis, annak a gyors tájékoztatást segítő eszközeivel (író, cím, alcím, bevezetés, tartalomjegyzék, fejezetek, fülszöveg, utószó, a kötetábla írott anyaga stb.).

Az alábbi kiadványokkal dolgoztunk:

1. csoport:

Bíró Ferencné-Csorba Csaba: Az ókori görögök és rómaiak élete
(képes-szöveges időrendi táblázat, tartalom, utolsó oldalon rövid ismertetés, *illusztráció*).

2. csoport:

Hegedűs Géza: A milétoszi hajós
(fülszöveg, előszó, *jegyzetek*).

3. csoport:

Pataki Mária: A végzetes jóslat
(a kötetáblán lévő szöveg, tartalom, alcím, utószó, *kislexikon*).

4. csoport:

Régen volt, hogy is volt
(alcím, bevezetés, fejezetek, tartalom)

5. csoport:

Szabó Árpád: A trójai háború
(bevezetés, *névmutató, függelék*).

6. csoport:

Szabó Miklós: Hellasz fénykora
(alcím, tartalom, előszó, fejezetek, *időrendi táblázat, képek, térképek, melléklet*).

7. csoport:

Trencsényi-Waldapfel Imre: Görög regék
(tartalom, fülszöveg)

8. csoport:

V. Zamarovsky: A görög csoda
(bevezető, tartalomjegyzék)

Zárójelben közöltem a könyvben található tájékoztató eszközt, az aláhúzottakat új fogalmakként kezeltük. Megbeszéltük, mennyiben kapcsolódnak a könyv tartalmához, miért szükségesek.

A másik példát 6. osztályos anyagból hozom.

Az önálló munka után következett a csoportonkénti beszámoló. Megadott szempontok szerint készítették el a tanulók az ismertetésüket (a könyv írója, címe, kiadó, tartalmi ismertetés, ajánlás indoklása, a beszámoló forrásainak felsorolása).

Az óra hangulatos befejezéseként diaképeket vetítettem Athénról és Delphoiról. Értékeléssel (tanulói, nevelői) zártuk a könyvtári órát.

„Miről beszélnek a honfoglalás kori stírok? Népünk élete a letelepedés után” c. téma egy részét csoportmunkával dolgoztuk fel.

A csoportok a következő kérdéseket kapták a forrásmunka megjelölésével:

1. csoport:

Miről tanúskodnak a tárgyi emlékek?
(tankönyv 77. old. szövege – a lényeg aláhúzása).

2. csoport:

Miről tájékoztatnak a korabeli írásos emlékek?
(tankönyv 78. old. szövege – a lényeg aláhúzása).

3. csoport:

Milyen szokásokra utalnak a honfoglalás kori temetők leletei?
(Történetek a középkorból – Bp. Tankönyvkiadó, 1982. 79–80. old.).

4. csoport:

Mutasd be a honfoglalás kori férfi öltözetét és fegyvereit!
(tankönyv 80. old. szövege – a ruhadarabok aláhúzása, Bodor Ferenc: Páncélos lovagok – Bp., Móra, 1983. 9. old. – a fegyverek felsorolása a fűzetben).
A tananyag másik részét – a honfoglaló magyarok társadalmi tagozódását – a tanári magyarázat világította meg.

b) önálló munka

E módszernél minden tanuló egyénileg dolgozik, akár a tankönyvből, akár más kiegészítő könyvből. Azonos feladatot adhatunk az egész osztálynak, de differenciálhatunk is. Lényeg az, hogy a tanulókat problémamegoldásra készítsük, mert ezáltal fejlesztjük a megismerő képességüket.

Nézzünk egy konkrét példát! Ötödik osztályban „Hammurabi, a törvényalkotó király” c. tanítási egységnél Varga Domokos: Ős Napkelet című könyvéből (Képes történelem) is olvastattam:

Először arról beszélgettünk, hogy mi a szerepe a törvénynek az ember, az emberiség életében. Majd az ezt követő tanári közlésből megtudták a tanulók, hogy az emberi történelem legrégebbi, ismert törvénytára egy bazaltoszlop, melyet Hammurabi, a „tökéletes király” hagyott ránk. Közben megnéztük az ide vonatkozó képeket. Az „Ős Napkelet” (Bp., Móra, 1973.) c. könyv 40–41. oldala jó néhány törvényt is közöl. Ezeket a tanulókkal némán elolvastattam, s néhányat visszakérdeztem. A reprodukálás után, a másodszori elolvasás előtt tettem fel a megválaszolandó kérdéseket, mindegyik oszlopnak mást: Milyen becsülete van a munkának? Milyen különbséget tettek emberek között? Mit tudunk meg ezekből a törvényekből? A válaszadások során összegeztük a törvények tartalmát.

Egyre gyakrabban kell élnünk az elemző feldolgozással, mert csak így formálhatjuk tanítványainkat gondolkodó, problémalátó személyiséggé.

2. Egyéni munkára serkentő feladatok változatos formáival élhetünk történelemórán is.

Előzetes feladatként adhatunk fel a tanulónak kutatómunkát, de tanítási órán is elvégeztethetünk vele könyvre támaszkodó feladatot. Gondolatmenet-összeállítástól rajzos feladatokon (térkép-vázlat készítése, harci eszközök, ellenséges csapatok harci felállásának rajza stb.), írásbeli beszámolókon (középkori városkép, egy-egy történelmi személyiség jellemzése) át kiselőadásokig vezethet a könyves tevékenykedtetési skálánk. A kiselőadások hangulatos színfoltjai lehetnek történelemóráinknak akkor, ha a tanuló nemcsak lexikonokból készülnék fel, pl. egy-egy neves személy életéből, hanem szépirodalmi alkotásokból is bátran merítenek egy-egy epizódot.

A foglalkoztatási forma kiválasztását befolyásolja a tananyag, a tanulók könyvhasználati jártasságának szintje, a fejlesztési cél, s nem utolsósorban az adott iskola könyvtári helyzete, könyvfélesége, példányszámok.

A különböző módszerek számtalan variálási lehetőséget rejtenek. Egy-egy órán is többféle könyvhasználati móddal élhetünk.

Az ún. könyves órák és a könyvtári órák megtervezése – éppen kísérleti stádiumuk miatt – sok időt igényel a tanártól. De bizonyára mindenki érezte – aki ilyen jellegű órákat is tartott –, hogy a tanulókkal mennyire öröm dolgozni, s mennyire eredményes ez a munkáltatás. Ennek az érzésnek, elégedettségnek is inspirálnia kell bennünket, hogy még több könyvre, könyvtárra támaszkodó órát tartsunk.